

Regiment de sanitat per al rei d'Aragó

Aforismes de la memòria

ARNAU DE VILANOVA

Edició crítica d'Antònia Carré

Regiment de sanitat
per al rei d'Aragó
Aforismes de la memòria

Regiment de sanitat per al rei d'Aragó

Aforismes de la memòria

ARNAU DE VILANOVA

Edició crítica d'Antònia Carré

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

Edicions

Filologia UB
BIBLIOTECA

*A la memòria de Luis García Ballester
i Miquel Batllori, gegants arnaldistes*

Sàpies que de Vilanova, qui és vila en lo Regne de València, fon natural un gran e assenyalat metge qui s'apellava mestre Arnau de Vilanova, qui fon il·luminat de diverses ciències, qui menyspreava lo món fort e anà vestit fort simplement [...]; hom fort famós en saviesa natural, en gran ciència e en virtuosa vida, e hom ab gran zel e fort fervent a incitar tota creatura de servir Déu. Aquest fon en temps del rei En Jacme d'Aragó, de bona memòria, qui fon frare del rei Frederic de Sicília.

FRANCESC EIXIMENIS,
Primer del crestià, cap. 69

Del senyor rei [Jaume II] vos puc dir que és lo pus graciós senyor e lo pus cortès e el pus ensenyat e el pus savi e mellor d'armes qui anc fos e dels bons crestians del món.

RAMON MUNTANER,
Crònica, § 182

Índex

EL PERQUÈ D'UNA NOVA EDICIÓ CRÍTICA	15
INTRODUCCIÓ	
1. ARNAU DE VILANOVA, METGE DE JAUME II	23
1.1. Perfil d'Arnau de Vilanova	23
1.2. Dades biogràfiques	26
1.3. Arnau de Vilanova, metge i familiar de Jaume II.	31
2. EL <i>REGIMEN SANITATIS AD REGEM ARAGONUM</i> EN EL CONTEXT DEL GÈNERE	34
3. HIPÒTESIS DE DATACIÓ DEL <i>REGIMEN SANITATIS AD REGEM</i> <i>ARAGONUM</i>	43
4. ÈXIT I DIFUSIÓ DEL <i>REGIMEN SANITATIS</i> D'ARNAU. TESTIMONIS LLATINS I TRADUCCIONS	48
4.1. Els testimonis llatins	48
4.2. Les traduccions catalanes	51
4.3. Les traduccions hebrees	55
4.4. Altres traduccions medievals (al francès, a l'alemany i a l'italià)	58
4.5. Les traduccions impreses als segles XVI i XVII (en francès i castellà)	59
5. A PROPÒSIT DE LA DATACIÓ DE LA TRADUCCIÓ CATALANA DE BERENGUER SARRIERA	61
6. ATESTACIONS DE LA TRADUCCIÓ CATALANA EN INVENTARIS <i>POST MORTEM</i>	67
7. DESCRIPCIÓ DELS MANUSCRITS QUE HAN CONSERVAT LA TRADUCCIÓ CATALANA DEL <i>REGIMENT DE SANITAT</i> D'ARNAU	70
7.1. Ms. 10078 de la Biblioteca Nacional de España (<i>M</i>)	71

7.2. Ms. 1829 de la Biblioteca de Catalunya (<i>B</i>).....	72
7.3. Ms. Barb. Lat. 311 de la Biblioteca Apostolica Vaticana de Roma (<i>V</i>).....	78
8. LA TRADUCCIÓ DE BERENGUER SARRIERA EN ELS MANUSCRITS <i>M</i> I <i>B</i>	82
8.1. La llengua dels manuscrits <i>M</i> i <i>B</i>	82
8.2. Avantatges del manuscrit <i>M</i> enfront de <i>B</i>	87
9. CARACTERÍSTIQUES DE LA TRADUCCIÓ CATALANA DE SARRIERA	92
9.1. Fidelitat i precisió de la traducció	94
9.2. Parelles sinonímiques.....	97
9.3. Glosses breus	98
9.4. Traduccions no literals.....	100
9.5. Rebuig dels tecnicismes i de les cites d'autoritat.....	101
9.6. Llatinismes i arabismes	105
9.7. Possibles mots fantasma	111
9.8. Errors de traducció o de transmissió.....	113
9.9. Modificacions en la transmissió del text	122
10. LA TRADUCCIÓ ABREUJADA DEL <i>REGIMENT DE SANITAT</i>	138
10.1. Característiques de la traducció abreujada	138
10.2. L'original de partida: un text llatí.....	141
10.3. Datació de la traducció abreujada	150
11. ELS <i>APHORISMI DE MEMORIA</i>	152
11.1. El contingut dels <i>Aphorismi de memoria</i>	155
11.2. La traducció catalana dels <i>Aphorismi de memoria</i>	164
11.3. Característiques de la traducció catalana.....	168
12. CRITERIS D'EDICIÓ.....	173
EDICIÓ	
<i>Regiment de sanitat per al rei d'Aragó</i> . Traducció de Berenguer Sarriera.....	177
<i>Regiment de sanitat</i> . Traducció abreujada del ms. <i>V</i>	279
<i>Aforismes de la memòria</i>	317

APÈNDIXS

Apèndix 1. Taula dels capítols.	325
Apèndix 2. Notes de <i>M</i> i <i>V</i> i rúbriques de <i>B</i>	328
Apèndix 3. Receptes catalanes que van circular amb el nom d'Arnau de Vilanova	342
 GLOSSARI	 347
BIBLIOGRAFIA	351
ÍNDEX MÈDIC.....	371
ÍNDEX ONOMÀSTIC	397

El perquè d'una nova edició crítica

Els instruments de treball de la investigació avancen amb el temps, afortunadament. Quan l'any 1947 Miquel Batllori va publicar l'edició crítica de la traducció catalana del *Regimen sanitatis ad regem Aragonum* d'Arnau de Vilanova en la col·lecció «Els Nostres Clàssics» de l'Editorial Barcino, no sabia que existia un altre manuscrit amb la traducció completa de Berenguer Sarriera ni tenia a l'abast l'edició crítica de la tradició llatina manuscrita. Batllori va haver de treballar amb un manuscrit truncat (el ms. 10078 de la Biblioteca Nacional de España, *M*), que havia perdut tres folis, i va haver d'omplir els buits amb una de les edicions renaixentistes de les obres d'Arnau, concretament la que va ser impresa a Lió l'any 1520. A la «Notícia preliminar» que encapçalava la seva edició, Batllori feia una presentació de l'obra mèdica d'Arnau i dibuixava el panorama de les traduccions conservades al català d'obres mèdiques fonamentals en la formació dels metges universitaris medievals. Batllori té el mèrit d'haver reunit en poques pàgines tot el que se sabia en aquells anys. Molt hem avançat des de llavors.

L'any 1949, Martí de Riquer va donar a conèixer l'existència d'un altre manuscrit, aquest sencer, amb la traducció catalana del *Regiment de sanitat* d'Arnau: el ms. 1829 de la Biblioteca de Catalunya (*B*). Aquesta troballa antiga ja justifica, per si sola, la necessitat d'emprendre una nova edició crítica del text traduït per Berenguer Sarriera. Molts anys després, a la dècada dels noranta, es van publicar dues edicions crítiques de la tradició llatina manuscrita de l'obra d'Arnau de Vilanova. Anna Trias Teixidor és autora de la primera, fruit de la seva tesi doctoral, que es va publicar l'any 1994. Luis García Ballester i Michael R. McVaugh signen la segona, que va aparèixer en la col·lecció de les

AVOMO l'any 1996, acompanyada d'una exhaustiva introducció sobre el gènere dels regiments de sanitat, signada per Pedro Gil-Sotres (les edicions crítiques i els estudis introductoris dels *Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia*, publicats per la Universitat de Barcelona i la Fundació Noguera, han aconseguit reconeixement i prestigi internacionals). Anys a venir, el 2009, Eduard Feliu va editar-ne una de les traduccions hebrees, que és molt útil per dilucidar l'encert d'alguna lectura concreta del manuscrit de Madrid. Tot plegat ens permet aproximar-nos molt més del que no ho va poder fer Miquel Batllori a la traducció que devia sortir de la ploma del cirurgià reial Berenguer Sarriera, personatge, per cert, pràcticament desconegut quan Batllori feia la seva edició i de qui ara sabem moltes coses (McVaugh 1993).

Aquest volum neix, doncs, de la voluntat d'actualitzar l'edició crítica de la traducció catalana del *Regimen sanitatis ad regem Aragonum* d'Arnau de Vilanova. Com va fer Miquel Batllori en el seu moment, reuneix també l'altra traducció catalana conservada d'obres mèdiques d'Arnau. Això vol dir que inclou l'edició de la traducció catalana del *Regiment de sanitat per al rei d'Aragó* feta per Berenguer Sarriera, l'edició de la versió abreujada conservada en un únic manuscrit (Barb. Lat. 311, de la Biblioteca Apostolica Vaticana, V) i l'edició dels *Aforismes de la memòria*. Aquests no són, però, els únics textos catalans que es poden relacionar amb el nostre gran metge medieval. Ara sabem de l'existència d'una traducció catalana de la *Practica summaria* i una altra de l'*Antidotarium* que va circular amb el nom d'Arnau de Vilanova, encara que no s'ha localitzat cap manuscrit de cap de les dues (Cifuentes 2011-2013). Sabem que Arnau va traduir de l'àrab al llatí el *De medicinis simplicibus* d'Abū-s-Salt de Dénia, obra que després va ser traduïda al català i que ja ha estat editada (Arnau de Vilanova 2004). I sabem que amb el nom d'Arnau van circular diverses receptes esparses que Lluís Cifuentes (2011-2013) s'ha encarregat d'editar i que recullo en l'apèndix tercer d'aquest volum.

Amb els instruments de treball de què disposava, Miquel Batllori va fer una bona feina editorial, cosa que se li ha de reconèixer i agrair.

Es va adonar de la qualitat de la traducció de Berenguer Sarriera i l'encerta gairebé sempre en les correccions al text. Però va cometre alguns errors d'interpretació inevitables en el seu temps, perquè com que no tenia a l'abast cap edició crítica llatina, va haver d'utilitzar una edició renaixentista, bo i sabent que els textos d'aquestes edicions en cap cas poden ser presos com a referència. En aquest sentit, Miquel Batllori era conscient que estava proporcionant un text digne d'aquesta important traducció, però també que la seva tasca era provisional. Diversos estudiosos advertiren més tard dels errors que contenen les edicions renaixentistes d'Arnau, de manera que no podien ser útils per a la fixació del text llatí: Juan A. Paniagua (1962), Luis García Ballester (1985) i Sebastià Giralte (2002a). Així doncs, les millores en la fixació del text que conté l'edició crítica del *Regiment de sanitat* d'Arnau de Vilanova que signo no són tan mèrit meu com producte dels instruments de treball que faig servir.

El coneixement que tenim actualment del gènere dels regiments de sanitat tampoc no té res a veure amb el que en podia tenir Miquel Batllori. La introducció de Pedro Gil-Sotres a l'edició llatina del *Regimen sanitatis* d'Arnau, del 1996, i l'estudi fonamental de Marilyn Nicoud, del 2007, entre d'altres publicacions, proporcionen unes claus interpretatives que s'han de conèixer i de tenir en compte a l'hora de valorar la importància del regiment d'Arnau. Òbviament, la seva empremta és molt evident en la introducció d'aquest volum. A banda d'aquest aspecte de contextualització, fonamental, hi aporto dades rellevants sobre la composició de les traduccions i el procés de transmissió dels textos científics, que Miquel Batllori no podia conèixer i que resumeixo tot seguit.

Ara es pot afirmar que el manuscrit més antic de la traducció de Sarriera (*M*) no és l'antígraf del més modern (*B*), perquè, si ho fos, no es podrien explicar determinades lliçons de *B*, com aquelles on el text de *M* presenta un salt de lectura, habitual en tot procés de còpia. Es pot afirmar també que en algun moment del procés de transmissió que va de *M* a *B* es van produir modificacions al text (canvis d'ordre i de rúbriques)

i que el copista va fer servir un manuscrit llatí per contrastar la traducció catalana que copiava: només així s'expliquen les lectures de *B* pròximes a l'original llatí que he detectat, mentre que *M* se n'allunya. L'anàlisi de tots els testimonis que tinc en compte demostra que la traducció abreujada del *Regiment* (*V*) fou feta a partir del llatí i no pas de la versió catalana de Sarriera. El que no he pogut documentar amb certesa, però, és si l'abreujament prové d'un text llatí o si cal adjudicar-ne l'autoria al traductor català anònim.

Les dues còpies de la traducció del *Regiment de sanitat* de Berenguer Sarriera (*M* i *B*) i la traducció abreujada anònima es van portar a terme durant les primeres dècades del segle XIV, segurament en un taller de còpia on devien treballar professionals amb els coneixements tècnics necessaris per emprendre la tasca amb èxit, coneixements que inclouen tant el llatí com el saber mèdic (la categoria inclou, òbviament, el cirurgià reial). El copista de *B* copia la traducció de Sarriera, però ho fa amb un text llatí al davant, que li serveix per introduir algunes modificacions a la seva còpia. Com demostren altres testimonis (les dues traduccions catalanes de la *Chirurgia* de Teodoric Borgognoni, obra de Guillem Corretger i de Bernat de Berriac, per exemple, que tan bé ha estudiat Michael R. McVaugh), aquesta devia ser la pràctica habitual a l'hora de traduir.

L'edició dels breus *Aforismes de la memòria* introdueix alguna esmena textual a l'edició que en va fer Miquel Batllori l'any 1947. L'estudi de l'obra s'ha emprès per primera vegada des d'una perspectiva mèdica. Per comprendre l'apartat doctrinal que sustenta els *Aphorismi de memoria* d'Arnau, s'ha de partir de l'anatomia i la fisiologia del cervell descrites pel galenisme i els tractats dedicats a l'estudi d'aquest sentit intern de l'ànima humana, com la *Risāla fī n-nisyān* d'Ibn Al-Jazzār (autor àrab que Arnau de Vilanova coneixia), que havia estat traduïda al llatí amb el títol de *Liber de oblivione* per Constantí l'Africà.

L'autor de la traducció catalana dels *Aforismes de la memòria* mostra un perfil similar al del traductor de la versió abreujada del *Regiment de*

sanitat i al del copista del manuscrit que va donar origen a la versió *B* de la traducció de Sarriera. És a dir, que ens situa també en un ambient de professionals de la medicina que copien textos perquè tenen els coneixements tècnics per fer-ho bé i perquè hi ha una creixent demanda social d'obres tècniques que els estimula en l'empresa.

Vull manifestar el meu agraïment a Lluís Cifuentes, que amb el seu suport incondicional m'ha regalat idees i ha tingut la paciència de repassar amb mi la transcripció dels tres manuscrits; a Lola Badia, que com sempre ha fet una lectura atenta d'aquestes pàgines i hi ha introduït notables millores; a Sebastià Giralt i Jaume Mensa, que m'han aclarit aspectes arnaldians; a Thomas Capuano, Julia Carabaza, Expiración García Sánchez, Theo Loinaz, Maria Antònia Martí Escayol, Raimon Sebastian, Joan Vallès i Concepción Vázquez de Benito, que m'han ajudat a resoldre determinats problemes lèxics; a Mario Pedretti i Jaume Riera i Sans, que han tingut la gentilesa d'invertir temps a mirar manuscrits arnaldians; a Pedro Gil-Sotres i Michael R. McVaugh, que amb l'amabilitat que els caracteritza s'han avingut a resoldre'm dubtes amb els textos llatins d'Arnau; i al personal de la Biblioteca de Catalunya, de Barcelona, i de la Biblioteca Nacional de España, de Madrid, que m'han facilitat les coses a l'hora de consultar els dos manuscrits que contenen la traducció de Berenguer Sarriera. A tots, doncs, moltes gràcies.

INTRODUCCIÓ

1. ARNAU DE VILANOVA, METGE DE JAUME II

1.1. *Perfil d'Arnau de Vilanova*

«La figura d'Arnau de Vilanova, aquests darrers anys perfilada cada vegada més gràcies a constants treballs de la investigació, impressiona i apassiona per la seva innegable intel·ligència, per la seva tenacitat a mantenir i defensar actituds encertades i errònies i pels seus llampanants valors literaris.» Aquestes paraules de Martí de Riquer (1964, I, 353), escrites ja fa més de mig segle en la seva *Història de la literatura catalana*, continuen essent una bona presentació tant del perfil intel·lectual i vital d'Arnau de Vilanova com de la situació dels estudis dedicats a la seva obra.

Perquè no hi ha dubte que Arnau de Vilanova (c. 1240-1311) és un personatge espectacular. Ho és per la categoria científica i professional que adquireix com a metge i professor a la Universitat de Montpeller, ho és per l'ansia de reforma espiritual que manifesta per allà on passa, amb polèmiques i conflictes inclosos, ho és per les relacions amb les cúries reials i pontificies que manté encara que vagin canviant els reis i els papes i ho és per les múltiples activitats diplomàtiques que desenvolupa mentre escriu tant obres mèdiques com teològiques. El seu cas és un exemple conspicu de les actuacions decidides que, a partir del segle XIII i enmig de l'apogeu de la vida urbana, emprenen els laics que aposten per accedir a la cultura que fins aleshores havia estat reservada en exclusiva als clergues, al mateix temps que manifesten unes inquietuds espirituals profundes que els aboquen a dedicar la vida a escampar la fe arreu (Soler 1998). L'ansia de transformació espiritual dels laics està molt